

Manuel María e Betanzos

XESÚS TORRES REGUEIRO*

Sumario:

Evocación da relación con Betanzos do desaparecido poeta Manuel María
(Outeiro de Rei, 1929-A Coruña, 2004).

Abstract:

Memories of the links with Betanzos of the deceased poet Manuel María
(Outeiro de Rei, 1929-A Coruña, 2004).

Manuel María coñeceu Betanzos de neno, de paso para A Coruña a tomar baños de mar coa súa familia, e aquela visión feiticeira e garimosa afianzariase nos anos mozos, xa viaxando só ou en compañía de amigos. Nos anos en que estreaba versos e amores, por empregar un dicir moi seu, paseaba a súa xuventude espléndida pola ledicia festiva do San Roque betanceiro e Os Caneiros, recitaba os seus versos no Capitol ou no Liceo e colleitaba galardóns nos xogos florais e outros certames daquel tempo. Todas aquelas visitas e experiencias axudaron a coñecer e comprender Betanzos, e deixaron un fondo pouso na alma moza do poeta, como el mesmo recoñecía anos despois:

«Dende os lonxanos días da nosa adolescencia ademiramos e amamos a esta fermosísima cidade de Betanzos dos Cabaleiros que, xentilmente, nos dá serventía de paso cando as xentes da Terra Cha viaxamos á clara e cristafiña cidade de A Coruña pra ollar o mar do que nós carecemos. En Betanzos temos demorado moitas veces e paseado as súas rúas, gastando nelas as nosas necesarias vagancias, gozando do resplandor dos seus días e do misterio das súas noites. Como non tiñamos outra cousa que ofrecerlle, deixámoslle un molliño de versos pra decirlle o noso amor pois a língoa do amor é sempre musical e poética. Unhos poemas entusiasmados, máis cheos de emoción que de perfección formal. Con nós levamos, ademais da gracia do seu viño, o feitizo dos seus vellos poetas medievais. [E refírese a Pero de Ambroa e Pero Amigo de Sevilla]»

«Das nosas lembranzas betanceiras destacamos a inesquencible alegría dos Caneiros, a maxia do globo sanroqueño e a voz das súas campanas: Santiago, San Francisco, Santa María do Azogue... Pronunciar estes nomes é como evocar unha música celeste. Lembrar o sartego de Fernán Pérez de Andrade o Bó –o moimento funerario máis fermoso de Galiza– é despertar en nós o son das trompetas e dos cornos de caza que atronaban a fraga de antano. O cruzar a Ponte Vella é deprender a xeometría do círculo, espellándose nas mansas ondas do Mandeo... ¡E ese delirio esborrallado que é o Pasatiempo!»

Mediados os anos cincoenta, Manuel María e outros poetas mozos, tal Novoneyra e Avilés de Taramancos, viñan convidados a festas a Betanzos por aquel Alcalde do «Glorioso Movimiento», Tomás Dapena, que gostaba de rodearse de poetas e artistas. Quizá a carón deles o Alcalde sentíase o que non era, ou o que en realidade desexaría ser. Poucas veces os

* Xesús Torres Regueiro é betanceiro e autor de numerosos traballos sobre historia local e de Galicia, moitos deles publicados neste mesmo *Anuario Brigantino*.

Grupo nos Caneiros, o 25 de agosto de 1955. Manuel María é o primeiro de pé á dereita. Novoneyra o primeiro sentado pola esquerda.

cartos do presuposto estarían mellor gastados que con aqueles poetas novos. Porque, ademais de levar e transmitir a verba poética no noso vello idioma tan escarnecido naquela hora, transmitían tamén un fachiño de resistencia e esperanza naquela noite escura de pedra e ferro, aos espíritos libres que se resistían a doblégarse totalmente e agardaban con teimosía e ilusión a volta da luz e a liberdade.

Algo diso debía barruntar inconscientemente o oficialismo imperante cando anunciaba no programa oficial das festas patronais agosteñas de 1955 a celebración o día 22 do «Soberbio recital poético, en el que tendrán intervención destacadísima los exquisitos vates lucenses inquietos y revolucionarios, Manuel María y Novoneyra, figuras señeras de la actual lírica galaica.» (Celebrouse no marco do Liceo Recreativo, é dicir neste mesmo edificio, e quizá as súas pedras aínda gardarán o seu eco). Inquedanza e revolución non eran precisamente factores a destacar e promocionar naqueles días por un concello franquista, como o eran todos. Unha inquietude revolucionaria que quizá vian, simplemente, no feito de que uns poetas mozos —aínda que comprometidos co país e coa súa lingua, lonxe do compromiso social e político posterior da súa obra— que comezaban a dar que falar no mundiño literario, adoptasen o galego como lingua de creación e expresión. Con rotundidade e orgullo.

E aínda por riba, aqueles días deixaron o seu pouso literario inspirado pola paisaxe e os homes e mulleres betanceiros. Do rexo Avilés de Noia quedáronnos unhas graziosas páxinas en prosa. Do montesío Novoneyra un famoso «Poema dos Caneiros», tan diferente dos seus cantos aos tesos cumes caurelaos. E de Manuel María, amén de artigos e páxinas en prosa, media ducia de poemas de amor a esta vella cidade da que tanto gostaba.

Non sei se aquel recital agosteño foi o primeiro en Betanzos dos «exquisitos vates lucenses» e en concreto de Manuel María. Para daquela o caurelao viña de publicar *Os eidos*, a súa obra

Na Alameda de Santiago o 25 de xullo de 1957: Xulio Cuns, Méndez Ferrín, Manuel María, Xosé Luis Franco Grande e Ramón Lourenzo. Todos amosan o libro «Vieiro choído» de Franco Grande que viña de publicarse por Galaxia.

Manuel María e Xesús Torres (presentador e presidente da entidade betanceira) no acto inaugural da Asociación Cultural Eira Vella o 6 de marzo de 1993. O poeta chairego falou sobre outro poeta tamén vencellado a Betanzos: Xosé María Díaz Castro, gañador dos Xogos Florais de Betanzos de 1946.

prima e cume da súa produción poética, mentres que o chairego, xa máis prolífico dende a xuventude, tiña publicados catro libros: *Muiñeiro de brétemas* (1950), *Morrendo a cada intre* (1952), *Advento* (1954) e unha das de máis sona e que o identifica coas súas orixes: *Terra Cha* (1954), obra singular e que irá medrando co paso dos anos en edicións sucesivas.

Xulio Cuns nun artigo que publicou na *Xanela* da primavera de 2003, cando se lle adicaron as Letras Galegas a Avilés de Taramancos, conta como coñeceu a este a mesma noite do recital de Uxío e Manuel María. Resulta que logo do recital e da cea no restaurante Casanova os

acompañantes foron marchando e ficaron unicamente os poetas e Xulio, quen os acompañara coa guitarra no recital, para sorpresa deles que coidaban que iso só se utilizaba nos recitais de flamenco. Nisto apareceu Avilés uniformado, que ía para Ferrol onde cumpría o servizo militar na Mariña, e mentres facía o tempo para o tren obreiro das seis da mañá enteirouse do recital que se celebrara e púxose a buscar aos amigos poetas ate dar con eles.

«Falamos (non podo dicir de qué)[conta Xulio], bebimos e chegou un momento no que Manuel María marchou dicindo que ía cara ó Pasatempo, Avilés Vinagre, cara á Estación de abaixo... Novoneyra e máis eu fomos á miña casa para dormir./ Ó día seguinte Manuel María contounos que, efectivamente, estivera no Pasatempo, ou sexa na «Horta de don Juan», como lle chamabamos nós, e que botou todo aquel tempo véndoa á luz da lúa./ Estaba abraiado de tanta beleza. (Os poetas son así). E que, o que máis o impresionara fora aquel retallo onde están os escudos ou brasóns, das nacións de centro e sudamérica que, nalgún tempo, foran colonizadas por España, e que ten a seguinte lenda: España monárquica y sus dieciocho hijas republicanas.»

En 1957 o poeta de Outeiro de Rei foi ledo pregoeiro dunha festa organizada para exaltar o viño da terra. El mesmo o contou moitos anos despois cando voltou pregar o noso viño: «O acto celebrouse, orgaizado polos viñateiros betanceiros, en honra da súa padroeira Nosa Señora das Viñas. Naquela ocasión lanzamos ao vento, ás aves, ás vides e ás xentes as nosas emocionadas palabras, no adro de Santa María do Azougue.»

Houbo logo un par de décadas nas que a voz do poeta non se escoitou entre nós aínda que non deixase de visitar Betanzos, as máis das veces como amante visitante anónimo cada vez que as súas actividades como animador cultural, conferenciante e poeta o levaban dun lado para outro do país sen negarse a ninguén, colaborando e dando pulo ao asociacionismo cultural que reivindicaba a memoria histórica e a cultura contada, cantada

e representada na lingua de nós. Daquela, Manuel, só ou en compañía de Saleta paseaba as nosas rúas, subía as encostas, saboreaba a nosa arquitectura popular, abraiábase nas portadas e ábsides das nosas igrexas, e detíñase no sartego de Fernán Peres. E de paso, probaba o noso viño, que tan ben tiña loado.

En maio de 1979, cando se lle dedicou a Manuel Antonio o Día das Letras Galegas, Manuel María veu falar sobre o poeta de Rianxo ao centro de Formación Profesional. O acto tivo lugar ao aire libre, debido ao tempo espléndido e á carencia dun salón de actos no centro. Lembro ter escoitado a charla dende a xanela da cafetería do centro, que a miña familia e eu rexentabamos naquel momento.

Xa na década dos noventa foi frecuente a presenza de Manuel María en Betanzos. Así, en maio de 1992 veu presentar o libro de Xulio Cuns *O que non quedou no protocolo*.

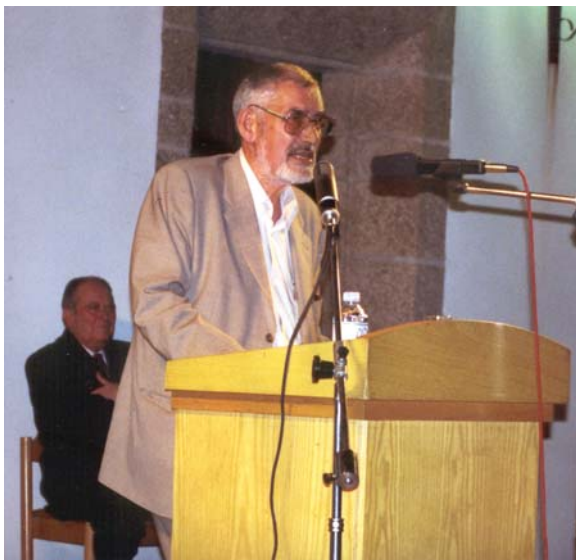
En marzo de 1993 veu apadriñar o nacemento da Asociación Cultural Eira Vella á que uns inconscientes nos atrevimos a darlle vida en tempos da cultura espectáculo, fastuosa e institucional. Aquel 6 de marzo, coa primavera ás portas, falou sobre outro poeta chairego, Xosé María Díaz Castro, quen tamén sentira a chamada e a pegada betanceira, revelándose como poeta nos xogos florais dun lonxano 1946. Había pouco que morrera o poeta de Guitiriz e Manuel tivera grande amizade con el.

E ese mesmo ano, o 7 de maio, fixo de pregoeiro da VIII festa do viño de Betanzos, trinta e seis anos despois daquel pregón e louvanza do viño de 1957, como el mesmo se encargou de lembrar no inicio da súa intervención que rematou cunha invitación a beber con tino e sentidiño.

En febreiro de 1994 veu expresamente, acompañado de Saleta, a visitar a mostra que Eira Vella organizou sobre o artista coruñés Álvaro Cebreiro, a quen Manuel estimaba e dedicara unha Cántiga nos anos cincuenta. Nós fixemos de guías abrindo a sala fóra de horario especialmente para eles.

Moitos lembramos aínda o magnífico recital preámbulo das festas patronais de 1998 no claustro de Santo Domingos nunha cálida noite agosteña e no que interviron ademáis do propio Manuel María, Méndez Ferrín, Uxio Novoneyra, Bernardino Graña e Neira Vilas.

En xullo do ano seguinte acodiu como Roi Xordo ou presidente da Irmandade dos Vinhos Galegos en visita á cidade e o concello ofreceulle unha recepción oficial a el e ao seu séquito de irmandiños. Voltou ao mes seguinte como pregoeiro das festas patronais de San Roque de agosto de 1999. Compre dicir que tanto este pregón de festas como o da festa do viño de 1993 están recollidos nos respectivos Anuarios Brigantinos, non así ocorre con outras intervencións que non ficaron recollidas e das que mesmo non ficou documento gráfico.

Manuel María recitando no claustro de San Domingos o 12 de agosto de 1998. Detrás, Xulio Cuns presentador do acto.

E para rematar o relatorio de intervencións e presencias de Manuel María en Betanzos citarei a súa intervención, o 10 de agosto de 2000, na inauguración da praza que o concello de Betanzos lle adicou ao seu grande amigo Uxío Novoneyra, falecido había pouco. Agora, Manuel vai ter tamén a súa rúa en Betanzos, merecida polo seu amor constante a esta vella cidade expresado en cantos e loas fermosos e xenerosos.

Hai xa moitos anos Manuel entregoume en Monforte unha copia, mecanografada en papel de oficio e corrixida da súa man, de catro daqueles vellos poemas betanceiros de xuventude. Os seus títulos son: «Poema a Betanzos», «Canción de amor a Betanzos», «Poema de amor, en xeito vello, á cidade de Betanzos» e «Canto a Betanzos». Só o primeiro figuraba como publicado na revista *Opinión Gallega* de Buenos Aires. Tamén o fora no quincenario betanceiro *El Eco de las Mariñas* en 1956. Os outros tres permanecían inéditos. Había un quinto poema, xa coñecido por min, do que me entregou fotocopia tal como fora publicado no libriño programa das festas patronais de San Roque de 1956. Este, titulado «Loa ó viño de Betanzos» creemos que foi composto para un certame argallado polo Concello de entón para promocionar o noso viño da terra e foi premiado (como non!) cunha chea de botellas de viño que o poeta recolleu e non puido transportar enteiramente na viaxe de volta, deixando caritativamente parte delas para o Asilo de anciáns. Con posterioridade a «Loa...» publicouse en varias ocasións.

Hai un sexto poema «betanceiro» de Manuel María, escrito por motivacións diferentes a aqueles cantos de amor e loas para xogos florais e certames. Trátase do poema que comeza «Betanzos fermosísima, leda, xentil...», publicado en 1991 no libro *Compendio de orballos e incertezas*, incluído nun apartado que denomina «Madrigais». Son once versos brancos. Nos seis primeiros fai un canto á cidade, en oposición aos cinco últimos que denuncian unha barbarie urbanística cometida nos comezos dos anos setenta a carón deste nobre edificio do Arquivo do Reino. É un poema en paralelo con outro do mesmo apartado que denuncia a desfeita da badía e ría coruñesa.

Desta media ducia de poemas betanceiros, tres deles («Canción de amor a Betanzos», «Canto a Betanzos» e «Loa ó viño de Betanzos») incluínos na recopilación que fixen co título *Betanzos na voz dos poetas*, editado polo Concello de Betanzos en 1994 (curiosa edición «pirata», sen pé de imprenta nin depósito legal por urxencias e esquecemento do impresor) e presentada o Día das Letras Galegas dese ano por Uxío Novoneyra, curiosamente, quen recitou a maior parte dos poemas do libro, incluídos os de Manuel.

Ademais dos poemas Manuel María tenlle dedicado a Betanzos varios artigos e mesmo algún texto narrativo. Entre os artigos lembramos un sobre a mítica «soldadeira» María Balteira e o seu amante betanceiro Pero de Ambroa publicado na revista *Vida Gallega* de 1955. Outro dedicado ao Pasatiempo García, quizá lembrando aquela citada visita nocturna, artigo que estreou o semanario *A Nosa Terra* na súa etapa comenzada en 1977 e a súa sección «Andando a Terra», asinada co pseudónimo Manuel Hortas Vilanova. Sección na que tamén apareceu un dedicado ao vello edificio do Asilo Naveira, laiándose do seu abandono, e outro á primavera nas Mariñas betanceiras. Xa máis recentemente, nas súas colaboracións en *El Correo Gallego* ten dedicado artigos aos alcumes (en alusión ao libro que publicamos Xulio Cuns e un servidor), a temas e personaxes curiosos betanceiros como o xornalista El Bachiller Hungarelo que lle causaba moita gracia, a publicacións recuperadas pola asociación Eira Vella, tal *Rexurdimento* ou o célebre manifesto *¡Máis Alá!*. Temos que rexistrar tamén unha colaboración na revista *A Xanela* da asociación cultural Eira Vella, esta vez non sobre temas betanceiros mais publicada en Betanzos.

Mesa redonda celebrada o 21 de abril de 2006 dentro dos actos «Manuel María na lembranza» organizados por Eira Vella. Pilar Vázquez (presidenta) presenta aos intervinetes: Xesús Torres, Lois Diéguez e Afonso Blanco Torrado.

En canto á presenza de Betanzos en textos narrativos temos que falar de *Viaxes e vagancias de M.P.* (O Barco de Vapor, edt. SM, 1994), entrega que pecha un ciclo da súa prosa adicado ao seu querido Manuel de Paderna, o seu barbeiro de cámara, alguacil e poeta popular de Outeiro de Rei, e que segundo o propio Manuel María foi quen lle aprendeu «a abril a sensibilidade ás rosas da fantasía e á inefabilidade da beleza».

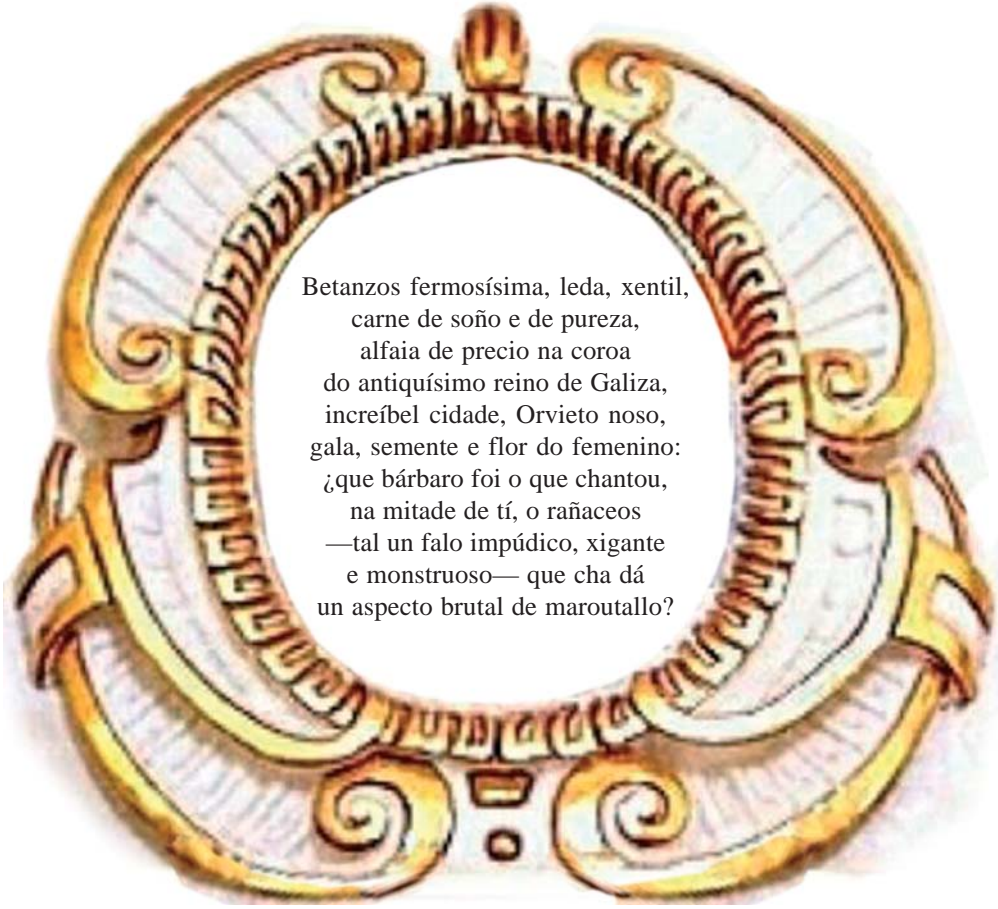
O capítulo dedicado a Betanzos (encabezado, por certo, polo poema xa citado «Betanzos fermosísima, leda, xentil...») leva por título «Fundamento e orixe do globo de Betanzos dos Cabaleiros» e nel explícase como M.P., ou Manuel de Paderna, terá parte importante na creación e ascensión do Globo de Claudino Pita. Lenda e mito mesturado co real, dan pé a que o lector mozo se inicie no coñecemento das sete vellas cidades do Reino e poida prender nel a curiosidade e interese polo noso pasado coa complicidade deste feiticeiro, máxico e intemporal M.P.

Ao paso por cada cidade, o autor convoca aos seus amigos do pasado e do presente, para que reciban debidamente a M.P. Deste xeito, en Betanzos xunta e mestura na desaparecida Casa Edreira (situada aquí debaixo da Alameda e onde o Manuel ten xantado moitas veces) a personaxes tales como o xornalista «Bachiller Hungarelo», o globista e empresario teatral e cinematográfico Claudino Pita, o Alcalde franquista dos convites Tomás da Pena, o cronista oficial da cidade e secretario da Academia Galega Vales Villamarín, o escritor e guitarrista Xulio Cuns, o poeta e autor teatral Antonio Concheiro, o gravador Xesús Núñez, o poeta Celestino Luis Crespo e un servidor, arredor dunhas cuncas de viño, en imposible e improbable xuntoiro. Imposible na realidade, por tratarse de xeracións arredadas entre sí, mais non na imaxinación do poeta chairego, quen (agás aos dous primeiros, o Bachiller Hungarelo e Claudino, por razóns cronolóxicas) coñeceu e tratou a todos os demáis.

Manuel María tenos confesado que a súa fascinación por Betanzos era tal que cando comezou a exercer a profesión de procurador dos tribunais pensou en instalarse entre nós. Ao remate poideron máis que os desexos conveniencias do oficio. Betanzos perdeu e gañou Monforte, o val de Lemos todo, aínda que non sempre soubera valorar a importancia de ter como veciño a un poeta, un home de inmensa cultura, humanista e humano, un formador de xeracións e animador de vocacións; con tremendo amor a Galicia, un home fiel á lingua e á cultura do seu país, fidelidade que soubo transmitir con rexa actitude de mestre gratuito, facendo de ponte consciente entre o galeguismo da República e as xuventudes que se incorporaron ao traballo cultural e político nos últimos anos do franquismo.

E poñamos aquí remate a esta especie de inventario da relación de Manuel María con Betanzos, das súas presencias e estadías e da súa obra en verso e prosa que dedicou a esta antiga cidade do Reino pola que sentía un vello e grande amor, citada por el nalgún texto á par de Compostela e Florencia. ¡Nada menos!

(Palabras pronunciadas na mesa redonda celebrada o día 21 de abril de 2006, con participación tamén de Lois Diéguez e Afonso Blanco Torrado, dentro das xornadas «Manuel María na lembranza» organizadas pola Asociación Cultural Eira Vella.).

Betanzos fermosísima, leda, xentil,
carne de soño e de pureza,
alfaia de precio na coroa
do antiquísimo reino de Galiza,
increíbel cidade, Orvieto noso,
gala, semente e flor do femenino:
¿que bárbaro foi o que chantou,
na metade de tí, o rañaceos
—tal un falo impúdico, xigante
e monstruoso— que cha dá
un aspecto brutal de maroutallo?